Г. І. Гримашевич
(Житомирський державний університет
імені Івана Франка)

АКТУАЛІЗАЦІЯ ДІЄСЛІВНОЇ СИСТЕМИ СЕРЕДНЬОПОЛІСЬКОЇ ГОВІРКИ В ЗБІРЦІ ОЛЕНИ ЛОТОЦЬКОЇ «АНГЕЛИ В НАМИСТАХ»

Актуалізація говіркових особливостей у художньому дискурсі, олітературення діалектів, відображення мовосвіту рідної говірки у творчості – тенденції, які спостерігаємо впродовж кінця XX – у XXI ст. в українській літературі. Прикметно, що й поліське неповторне мовлення стає складником художнього тексту, увиразнює його, демонструє ідіостиль письменника та ідіолект говірки. Діалектні риси північноукраїнського наріччя вміло вплетені (здебільшого в прозові тексти) Володимира Дрозда (Східне Полісся), Миколи Никончука, Володимира Даниленка, Миколи Закусила, Олексія Пашковського, Олександра Кулеша (Середнє Полісся), Володимира Лиса (Західне Полісся) й докладно праналізовані в моографії Ю. Громика та А. Яворського [5]. Водночас 20-і роки XXI ст. позначені появою двох збірок малої прози Олени Лотоцької, яка, за словами Ю. Громика та А. Яворського позначила (в основному в діалогах персонажів) релевантні особливості практично всіх рівнів (найповніше й найдетальніше – фонетичного) середньополіської говірки Дубровиччини, одночасно не створивши проблем читачеві в сприйнятті творів, бо увела локально марковані одиниці органічно й обережно, умотивовано [5, с. 259].

Олена Лотоцька – уродженка с. Крупове (Крупов'є) на Дубровиччині Рівненської області; дебютувала як письменниця збіркою прозових мініатюр «Нині зозуля кувала» (2020), у якій уміщено 26 новел та образків [8], а 2023 року побачила світ її нова книжка «Ангели в намистах» [9], до якої увійшло 43 зразки малої прози. Зазначені тексти (переважно першої збірки) стали об'єктом наукового дослідження Ю. Громика та А. Яворського [4; 5], І. Дружук [6]. Водночас діалектні особливості, представлені в прозових мініатюрах збірки «Ангели в намистах» у загальних рисах проаналізував Ю. Громик [3].

Мета нашої розвідки – схарактеризувати морфологічні діалектизми в царині дієслова, актуалізовані в збірці Олени Лотоцької «Ангели в намистах». Зауважимо, що в післямові до збірки Ю. Громик із-поміж інших рис звернув також увагу й на специфіку дієслівної словозміни, яка полягає, з одного боку, у наявності інновацій та, з іншого, у збереженні морфологічних архаїзмів [3, с. 373–374].

Насамперед зауважимо, що системність у функціюванні демонструє інфінітивний суфікс *-ть*, який, як зауважує Ю. Громик, є інновацією [3, с. 373], хоча наявний на більшості теренів Середнього Полісся [1], щоправда, зазнаючи в окремих ареалах ствердіння консонанта [2], натомість у текстах Олени Лотоцької фіксуємо переважно інфінітив на *-ть*: *Обид зготовить, малого* ***помить-вобрать*** [8, с. 16];]; *І* ***заробить*** *тямит, і* ***потратіть*** *зароблене з гумом* [8, с. 33]; *Ніхто тоби її зареки* ***полокать*** *не буде* [8, с. 17]; *Я не вмию* ***запрегать***! [8, с. 82]; *Не вмию я з єю* ***баять*** [8, с. 152]; *Чого* ***спешить*** [8, с. 161]; *Не змуг по-тіхому* ***дать*** [8, с. 16], … ***вечерать*** *пора* [8, с. 297]; *Так ши ж рано їх* ***годовать*** [8, с. 132]; … *і за Олєною є шо* ***дать*** [8, с. 47]; *А в Степана детей троє,* ***лядіть*** *їх комусь треба* [8, с. 270]; *Холод собачи, туко болячки* ***збірать*** [8, с.176]. Крім того, зауважимо, що тенденція до збереження зазначеної вище форми інфінітива настільки сильна, що навіть спорадично після приголосного збережено суфікс *-ть: Алє от так, шоб в семню* ***лізть?*** [8, с. 140]. Зрідка, переважно після консонанта, авторка використовує суфікс *-ті*: *Овдюшци й* ***помогті*** *нема кому, і беднота з гукон свіще* [8, с. 86–87]; *Ви думаєте, метрику попросят* ***принесті***? [8, с. 77]; *Сядайте за стул, будемо* ***снідаті*** [8, с. 259]; *Колі то Мария на ноги стане, шоб* ***помогті*** [8, с. 157]; *Да й будемо* ***спаті*** [8, с. 284]. Зазначимо, що таку тенденцію у функціюванні інфінітивів на теренах Дубровиччини підтверджує лексикографічна праця О. Котяша «Словник говірки села Залужжя Дубровицького району Рівненської області (залужецка балачка, або баймо по-нашому)», у якій уміщено близько 430 дієслів у різних формах, переважна частина з яких – саме в неозначеній: *авóкать* ‘часто говорити аво’ [7, с. 12]; *банíтовать* ‘зламати’ [7, с. 16]; *бáйать* ‘говорити’ [7, с. 18]; *блягýзкать* ‘розпускати плітки’ [7, с. 24]; *вáдать* ‘шкодити’ [7, с. 33]; *вúкарать* ‘дорікати’ [7, с. 37]; *гицáть* ‘підстрибувати’ [7, с.

47]; *пи́лькать* ’лоскотати’ [7, с. 54]; *злабу́дать* ‘абияк зробити’ [7, с. 73]; *кампу́зіть* ‘соромити’, ‘ганьбити’ [7, с. 77]; *охлясть* ‘знесилитися’ [7, с. 126]; *поцві́сть* ‘покритися цвіллю’ [7, с. 142]; *ви́держаті* ‘витримати’ [7, с. 36], *вима́ті* ‘виймати’ [7, с. 38]; *завива́ті* ‘голосити, голосно плакати’ [7, с. 64]; *обме́рті* ‘впасти в кому’ [7, с. 118]; *спомина́ті* ‘згадувати’ [7, с. 165] та ін.

Архаїчні морфологічні діалектизми в царині дієслова демонструють насамперед репрезентанти зі ствердінням кінцевого [т] в особових формах дієслів, зокрема найчастіше ІІІ ос. одн. майбутнього й рідше – теперішнього часу та наказового способу: … *бо його знов у тюрму* ***запрут*** [8, с. 15]; … *вже точно* ***скажут****, шо видьма* [8, с. 161]; ***Будут*** *тоби завтре наметки* [8, с. 49]; … *коровая Ніні* ***пектімут*** *без мене* [8, с. 86]; *Сусіди* ***знают****, сусіди* ***бачат****, да так уже одне одному й* ***передадут*** [8, с. 34]; *Всі тоді казали, шо багато хто в лісі робит, а хати* ***дают*** *не всім* [8, с. 328]; … *я за двери, а вони* ***регочут*** [8, с. 259]; *Ти ж бач, краснопагонніки пошті безвилазно в нас* ***сеят*** [8, с. 275]; … *і по житах-пшенцах кошаца:* ***співают****,* ***танцуют****, потом качаюца* [8, с. 176]; … ***хапают*** *і до смерті* ***лоскочут*** [8, с. 176]; *... **хай** <...> сахаром **засиплют** і на пич **поставлят*** [8, с. 86] тощо (пор.: *встри́нут* ’зустрінуть’ [7, с. 44]; *гомонят* ’говорять’ [7, с. 49]; *одрату́ют* ‘врятують’ [7, с. 120] у говірці с. Залужжя). Досить часто вживаними є й форми ІІІ ос. однини: *І шо вун так* ***спешит*** *з тим сватаннєм? Нетерплячка* ***свербит****?* [8, с. 51]; *І де ж гето мого Талімона доля* ***ходіт-бродіт****?* [8, с. 15]; *Де б на людях не була – зубам* ***світіт****, нус на неби* [8, с. 32]; *А батько твуй не* ***спешит****, як і тоді…* [8, с. 349]; ***Седіт*** *напротів Казімірцових* [8, с. 45]; … *то якусь обновку* ***купит****: чи хустку, чи матерії, чи завушніци* [8, с. 346]; *Хто ж знав, шо до вечора таке* ***закрутіт****!* [8, с. 341], *Я келє дверей сяду, шоб бачить, як соненько* ***сходіт*** [8, с. 66];… *Мусіть, рожа вже в рукав* ***не влазіт*** *і* ***болі́т****, холєра ясна*! [8, с. 182]; *Мир Божи* ***поїст*** [8, с. 85]. Дієслівні форми з такою рисою відомі й на інших обширах Середнього Полісся [1; 2].

Крім зазначених рис, спостерігаємо такі говіркові дієслівні форми: ***Ходю*** *соби, співаю* [8, с. 272]; *Думала, шо буде кому до смерті доглєдіть, а теперчки сама* ***глєдю*** [8, с. 150]; ***Полетю*** *за Селянє* [8, с. 26]; *Всі не всі, але* ***блудю*** *рідко* [8, с. 116]; *Христом-*

Богом ***просю*** [8, с. 139] *Йді,* ***просю*** *тебе* [8, с. 343]; *Я й не* ***просю*** [8, с. 17]; ***Седю*** *поночи в лісі голодна-холодна* [8, с. 344], *Я до брехух на весілля* ***не ходю*** [8, с. 54], які демонструють відсутність чергування приголосних у І особі однини дієслів теперішнього часу, є виразними репрезентантами седедньополіського етномовного континууму [1; 2].

Як видно з наведених ілюстрацій, діалектні форми дієслів часто зумовлені фонетичними особливостями представленої в текстах Олени Лотоцької говірки. Вплив фонетичних говіркових рис, які наявні в царині вокалізму та консонантизму, спостерігаємо й в оформленні інших форм дієслів. Зокрема, притаманний середньополіській говірці [і], який має здатність пом'якшувати попередній приголосний як результат відсутності конвергенції, зумовив палаталізацію консонантів передовсім у формах минулого часу та наказового способу: ***Забегалі*** *на Защокувщину і там ждалі пуд дубамі, поки розвидніє* [8, с. 115]; *Шоб у селі довжий за весіллє* ***баялі****?* [8, с. 46]; *І* ***годовалі*** *файно, і* ***платілі*** [8, с. 269]; *Сватув* ***випроваділі*** [8, с. 46]; ***Понамокалі*** *геть, ши й собака до смерті налєкав* [8, с. 71]; *Всі теє* ***бачилі****, алє ж думалоса – злюбица* [8, с. 317]; *Дайте мені* ***подівіца***! [8, с. 152]; *Якшо я тоби не мили, то так і скажи, не* ***круті****!* [8, с. 282]; *То* ***засолоді*** *мені ши води, алє?* [8, с. 284]; *Не знаю, хто ти, алє* ***іді*** *в хату* [8, с. 139]. Цілком закономірно подібні дієслівні форми наявні й в інших говірках Дубровиччини: *зачипáлі* 'чіпляли' [7, с. 70]; *накладáлі* 'одягали' [7, с. 109]; *пополучáлі* 'отримали' [7, с. 140], *могтíме* 'могтиме' [7, с. 104] та загалом на теренах Середнього Полісся [1; 2], причому пом'якшення низки приголосних наявне не тільки в дієсловах, а й в інших частинах мови. Крім того, відзначаємо давню форму наказового способу дієслова в ІІ ос. множини: … *дядьку, провезіте*! [8, с.129]; *Мамо,* ***йдіте-но*** *тютку Матрошку зо шляху* ***заберите*** [8, с. 45]; *То мене* ***навчи́те****, розкажете* [8, с. 185]; ***Пождіте*** *мінуту* [8, с. 16]; ***Ходіте****, сядьте келє мене* [8, с. 348].

Диспалаталізація низки приголосних – характерне явище для поліського наріччя загалом та середньополіських говірок зокрема, яке спостерігаємо в постфіксі *-ся*, репрезентоване значною кількістю прикладів зі ствердінням у цій морфемі консонантів [с] і [ц]: ***Вспокойса*** [8, с. 49]; *Да* ***збирайса, не***

бариса [8, с. 259]; ***Не свариліса, не ніваліса*** [8, с. 318]; ***Злєкаласа***? [8, с. 181]; *На мене* ***дівіса*** [8, с. 181]; *Да чого ж* ***боюса*** [8, с. 264]; *Все* ***жаліласа*** [8, с. 32]; *Куди так* ***задівіласа****?* [8, с. 326], … *і* ***смеяласа*** *так весело й голосно* [8, с. 348]; *Лариско, правда, ми* ***не боїмоса***? [8, с. 179]; *Гето ж треба,* ***сокошиліса*** *в один день і сьвіня, і корова, і невістка* [8, с. 207], ***Не бариса*** *оно, вже сядаємо* [8, с. 207]; *Алє ти* ***не буйса****, вставай* [8, с. 344]; *Як давно* ***не сніласа***… [8, с. 346]; *Боженька шисть днюв землю робив,* ***втомивса*** *сільно* [8, с. 67]; *Може б, так* ***не протівіласа*** *нам* [8, с. 344]; ***Втописа*** *– додому не приходь!* [8, с. 306]; ***Оказваєца****, наша старчанка вишивать умиє* [8, с. 170]; *Хто з старчанкою хоть словом* ***обмовица*** *– проклєну* [8, с. 155]; *А теперечки Богу* ***не надякуєца*** *за такого чоловика* [8, с. 317]; *Ши трохи проглядаюца в снегу* [8, с. 345]; *Да скульким чужим помогала* ***вироділа****?* [8, с. 153]; ***Здаєца****, дав би Бог мені детей…* [8, с. 163]; *І от скажи, чого туй Ольци* ***прундіца*** [8, с. 33]; *А хто* ***женіца*** *надумав?* [8, с. 317]; ***Свіпіца*** *шось так гарно* [8, с. 344]. Підтвердження системності та постійності диспалаталізації зазначених приголосних у говірках Дубровиччини – значна кількість прикладів у словнику О. Котяша: *весьтíса* ‘вестися’ [7, с. 35]; *дівíтеса* ‘дивіться’ [7, 56]; *местíліса* ’поміщалися’ [7, с. 102]; *отóпчеса* ‘стопчеться (взуття)’ [7, с. 125]; *подéрса* ‘порвався’ [7, с. 136]; *трепенýвса* ‘сильно здригнувся всім тілом’ [7, с. 175]; *бáбраца* ‘баритися’ [7, с. 15]; *бóвтаца* ’хлюпатися’ [7, с. 25]; *брúдіца* ’гидитися’ [7, с. 29]; *вляльóшкаца* ’втомитися’ [7, с. 41]; *ворóчаца* ‘повертатися’ [7, с. 43]; *збридíца* ‘згидитися’ [7, с. 71]; *чохмóрица* ‘чухатися’ [7, с. 187] та ін.

Водночас варто зауважити, що зрідка спостерігаємо заміну [а] на [о] як, очевидно, відштовхування від акання в зазначеному постфіксі: … *скажу предсєдатєлю, шо* ***случилосо*** [8, с. 15]; *Шось* ***случилосо****, шо так довго по мене не йдут* [8, с. 345]; *Да й* ***не помінялосо*** *нічо* [8, с. 347], … *а дітя на мотузках* ***завісілосо*** [8, с. 15]; *Так уже мені* ***хотілосо*** [8, с. 344]; … ***казалосо****, й небо в отвіт дзвеніло* [8, с. 348]; *Як* ***приснілосо****, шо недобре, то перехрістіса* [8, с. 276], яку зафіксував О. Котяш у своїй говірці: *зроблялосо* ‘утворювалося’ [7, с. 74]; *минýлосо* ‘пройшло’, ‘минуло’ [7, с. 102]; *не спаметáлосо* ’нестямилося’ [7, с. 114].

Ще одна риса, яку послідовно відобразила Олена Лотоцька у формах дієслова, – збереження етимологічного *о переважно в префіксах дієслів, а також заміна його на [у] в новому закритому складі, що системно засвідчено й в інших частинах мови: ***Пойду*** [8, с. 52]; ***Пойді****, не одкажи* [8, с. 185]; ***Одойді*** [8, с. 19]; *Ну і по чому ти його* ***познав****?* [8, с. 153]; *Я до села* ***дошла***? [8, с. 344]; *Послє одправи* ***пуйдемо*** *до нас на обид* [8, с. 170]; *Так і не* ***пудняв*** *дверей* [8, с. 50]; *Мешка* ***пуддай*** [8, с. 326]; ... *ши раз* ***пудкрасімо*** [8, с. 80]; спорадично в коренях на місці давніх *о та *е: *Я, не* ***буйса*** [8, с. 84]; *Вун* ***втюк*** [8, с. 70], що маніфестовано й у говірці с. Залужжя: *одв'ув, одов'юв* 'відвів' [7, с. 119]; *пойтí* 'піти' [7 с. 136]; *пýйде* 'піде' [7, с. 149] як підтвердження функціювання такої діалектної риси.

Незначна кількість дієслів демонструє інші фонетичні риси, зокрема наявність протези *в* (*Нас* ***вучилі*** [8, с. 271]; ***Вивучиш-вивучиш*** [8, с. 68]; *Я* ***вивучу*** *сто молітв* [8, с. 68]), опускання [г] (після префікса, який закінчується на голосний звук (*А хто в його* ***залєдав*** [8: 30]; *Дівіса,* ***долєдай*** *оно, не загуби* [8: 160]; *До Коваліхи лучей* ***залєні*** [8: 152]; *За хатою* ***прилянеш****?* – ***Приляну*** [8: 63] як характерна фонетична особливість говірки, репрезентованої в збірці «Ангели в намистах»), редукцію [й] на межі префікса й кореня після голосного в ІІІ ос. мн. майбутнього часу (*... до ранку не* ***розидуца*** [8: 64]; *… завтре чи позавтре* ***приде*** [8: 275]; *Як* ***пришов*** *мене Степан сватать...* [8: 270] як відображення синкопи), явище апокопи (*На,* ***пи*** [8, с. 88]).

Водночас спостерігаємо говіркову специфіку в морфемній структурі дієслів, що відзначав і Ю. Громик [3, с. 374], зокрема, наявність дериватів із суфіксами *-ва-* (***Не отказвайте****, тютко* [8, с. 86]; *Шо ж я тоби* ***розказваю***… [8, с. 347]; *Не отвечайте або* ***одшутьвайтеса*** [8, с. 261]; *Тілівізор все* ***показває*** *й* ***показває*** *тих беженцув* [8, с. 213]; *Будем мальовать і потомки* ***сткрутьвать*** [8, с. 99]), *-ова-* (***Парубковав*** [8, с. 15]; *І хто ж нас* ***войовать*** *пришов*? [8, с. 22]; *… ми вже тепереки дома будемо* ***ночовать*** [8, с. 72]; *А вже як* ***дівовала*** [8, с. 346]; *Став Миколай* ***ночовать*** *дома* [8, с. 318]; *Замолоду* ***шкодовала*** *носіть* [8, с. 259]; *… бо ж за шо* ***войовать***? [8, с. 271]; *… по три ложечки всього треба* ***скоштовать***… [8, с. 210]; *Та ши ж рано*

їх ***годовать***! [8, с. 132]; *А скульких із болячок* ***виратовала***? [8, с. 153]) (пор.: *об'язвалі* 'обв'язували' [7, с. 118]).

Отже, актуалізована в збірці прозових мініатюр «Ангели в намистах» Олени Лотоцької дієслівна система рідної говірки авторки, органічно вплетена в мовлення персонажів як складник їхнього ідіостилю, демонструє низку морфологічних діалектизмів, зокрема й архаїчних, які репрезентують середньополіський етномовний континуум. Водночас у царині дієслова відчутний значний вплив фонетичних особливостей зображеного ареалу. Системність зафіксованих говіркових дієслівних форм підтверджує їх функціювання на інших теренах Середнього Полісся загалом та говірок Дубровиччини зокрема.

Література

1. **Гримашевич Г. І.** Діалектні тексти середньополіських говірок як джерело збереження морфологічних особливостей. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету. Філологічні науки.* 2019. Вип. 50. С. 41 – 44. 2. **Гримашевич Г. І.** Морфологічні особливості говірки с. Черевки Овруцького району Житомирської області. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2022. Вип. 58. С. 51 – 54. 3. **Громик Юрій.** Післямова. *Лотоцька Олена. Ангели в намистах*. Львів: Видавництво Старого Лева, 2023. С. 364 – 381. 4. **Громик Юрій, Яворський Андрій**. Актуалізація поліської говірки в прозових текстах Олени Лотоцької. *Лінгвостилістичні студії.* 2022. Вип. 16. С. 31–45. 5. **Громик Юрій, Яворський Андрій.** Поліські діалекти в сучасній художній літературі: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2022. 304 с. 6. **Дружук Ірина**. Говіркова фонетика збірки оповідань О. Лотоцької «Нині зозуля кувала». *Лінгвістика*. 2023. № 1 (47). Полтава. С. 25 – 33. 7. **Котяш Олександр**. Словник говірки села Залужжя Дубровицького району Рівненської області (залужецка балачка, або баймо по-нашому). Житомир: Бук-Друк, 2024. 224 с. 8. **Лотоцька Олена**. Ангели в намистах. Львів: Видавництво Старого Лева, 2023. 384 с. 9. **Лотоцька Олена**. Нині зозуля кувала. Львів: ЛА «Піраміда», 2020. 286 с.